

Юрій
Горліс-Горський

Отаман Хмара
Спогади
Есеї

ХАРКІВ
«ФОЛІО»
2024

ВІД АВТОРА

Коли я 1932 року перейшов кордон, дехто з цьогобічних українців-патріотів, які теж не люблять большевиків, але конечно хочуть бути «об'єктивними» — питали мене: «Слухайте... я насправду не розумію... Як Єфремів та інші, могли говорити на своєму суді те, що вони говорили, коли вони думали інакше? Аджеж — то люди ідеї!...»

Але ніхто не спитав: «Коли провідники СБУ були таких «переконань» які виявилися на суді, — то нащо вони робили те, за що їх судили, знаючи, що за це грозить їм смерть?»

Часом я чув: «Слушайте, що насправду діється в тій большевії? Тут В. Юрченко понаписував таких страхіть, що волосся догори лізе... А візьміть от француз Х, англієць Y, німець Z — пишуть зовсім що іншого! А це ж все солідні журналісти, які теж там були! Їм навіть скорше можна повірити, бож вони не українці й дивляться на речі об'єктивно...»

Чоловік хоче знати правду, конче «об'єктивно» висвітлену, і він жадібно перечитує статті «нейтральних» журналістів, які вивчали положення в театрах, у «комерційних» державних ресторанах та каварнях Москви, Харкова, Києва.

Для іншого українця, який не був у шкірі громадянина «першої соціалістичної», оповідання братів, що вирвалися звідти — це щось незбагненне... Це навіть... фантазія...

Мені зрозуміло, чому провід СБУ, говорив на суді так, а не інакше. Для мене ясний духовий стан Гермайзе, коли він на виклик предсідника суду, відповів: «Гермайзе нема. Гермайзе — вмер». Гермайзе дивився на землю заповнену публікою, серед якої не могло не бути одиниць котрі прийшли на той суд тамуючи тайний біль душі. Дивився на стоси паперів

на судовому столі, серед яких були й «протоколи зізнань» підписані ним в ГПУ. В них він осуджував і очорнював діяльність та заміри СВУ. В них він складав до скривавлених стін жорстокого, брехливого ворога України своє «щире каяття» і признавав його — ворога — «правоту».

І Гермайзе, який в минулому не продався, як інші, «за шмат гнилої ковбаси», який підносив прапор національних змагань, який був «божком» для націоналістичної в тайниках душі молоді, — розумів: що того Гермайзе — вже нема!

Він вбив себе одним розчерком пера під тими «зізнаннями». Він продав себе за «життя» яке подарував цьому духовному трупові, що з низько опущеною головою сидів одночасно перед двома судами і в силу абсурдної логіки мусів відкликатися на оклик: Гермайзе!

Духове заломлення перед лицем «червоного правосудія», не завжди є ознакою слабодухости, але люди чесні, сильні духом, раніше чи пізніше, переживають самі себе за свій поступок, або, як що мають змогу, — знову йдуть в боротьбу, щоби кров'ю ворога змити з себе пляму.

Відважний революціонер Савінков, каявся і опльовував себе й своїх підчас інсценізації суду над ним у Москві. Через якийсь час повертаючися з прохідки до своєї камери на «Луб'янці», — вискочив з вікна четвертого поверху на зацементоване подвір'я.

Підступно захоплений агентами ГПУ Юрко Тютюнник «покаявся» і опльовував в большевицькій пресі національну ідею, а кілька літ пізніше кинувся у вир боротьби з національним ворогом і склав свою голову в тунелі під Московським ГПУ.

Чужинець, полтавський польський ксьондз Федурковіч, в арешті Харківського ГПУ, написав, голосного в своїм часі листа до Папи Римського. Звільнений, спалив себе живцем у Бердичеві, облявшись бензиною.

Коли мій товариш по камері, вйтовецький ксьондз Анатолій Келюс, повернувши вночі із допиту, почав виявляти

перші об'яви божевілья — я спокійно дивився і розумів, що — «все в порядку»...Ксьондз мусить вмерти в домі для божевільних, забувши про те, чого до смерти не забудуть звільнені перед тим його колеги.

На всіх прилюдних політичних процесах, підсудні «каялися» й обкидали себе болотом. А тих, що «каються» не хотіли, правдивих борців — безіменних героїв, — розстрілювали тихо, без всякого суду.

Щоби з'ясувати собі підстави й причини цього треба знати дещо з таємниць будинків, на яких висять невинного змісту тильди: «Государственное Політическое Управление». Щоби добути частину тих таємниць — треба часом ускочити в могилу і щасливо вискочити з неї.

Маючи за плечима чотири роки підпільної боротьби з московсько-большевицькою владою на Україні (із них вісім місяців, з наказу своєї організації, — в агентурному апараті ГПУ), два смертних присуди і разом дев'яносто сім з половиною місяців арештів ГПУ та большевицьких тюрем, — я дозволю собі піднести крайчик занавіси, якою густо закриті тайни червоної «охранки».

Роблю це не з тією ціллю, щоби виправдовувати психічне заломання того чи іншого представника українських визвольних змагань. Занадто добре відомо мені, скільки шкоди приносили оті всі «покаяння»... Але ніхто не сміє сумніватися, чи щирими, мовляв, були заміри Єфремова, Гермайзе й др..?

Те, що читач далі прочитає — це не є повість. Це кілька фактів та фактичних подій. Це те, — що я бачив на власні очі і чув на власні вуха. Що оповідав мені сам Хмара, попавши до моєї камери, що оповідали особи, які з ним сиділи та ті, що були з ним засуджені.

Всі прізвища — це частино мертві вже, а в більшості — живі ще люди.

В цій трагедії «лісового вовка» може дехто знайде відповідь на сої запитання про Єфремова та інших.

Я не хочу цим сказати, що методи, які приміювалися в відношенні Харченка-Хмари, — приміюються до всіх. ГПУ вивчає душу своєї жертви й до кожного підходить з індивідуальною міркою. Зрешто, столичні ГПУ, мають кращих знавців-психологів і посідають більше «технічних можливостей» для духового «перелицьовування» людини, як описане мною подільське ГПУ. Та всі ті методи обертаються навкруги одного залізного стовпа: свідомої й підсвідомої жадоби всього живого — жити! На щастя не всі воліють жити за всяку ціну. Таким чином зустрічаються в щоденному життю сильні характери, що в грізні моменти стають — героями.

Коли зима стала готувитися до здачі своїх позицій весні — Семен Харченко тяжко захворів. Хмурий ходив вулицями галицького міста, хаходив до Просвіти і слухавна співанках рідних пісень. Сівши із замкненими очима в куточку, вслухався в молодечо-палкі розмови про боротьбу та волю, і ще нижче нахиливши голову вертався до малої кімнатки на краю міста.

Міряв її нервовими кроками. Час до часу глибоко зідхав дужими легенями і закинувши руки за голову розправляв міцні м'язи. Втомившись падав на ліжко і зажмуривши очі вилітав з кімнати. Поринав у снігах «другого зимового», то стояв із своїм загоном табором у Летичівських лісах, готуючись до нічного нападу на ворога: фиркають коні... поблискують під місяцем стремена і зброя... від'їжджають та приїжджають стежі... літній вечір дихає ласкою і смертю... 1921, 1922, 1923. рік... Перемоги і поразки... Хвилястий шлях до великої Мети... Загнаним звірем, сам чи з товаришем, блукав по селах ховаючися від звитязного ворога... Бунтував серця селян, захоплюючи їх до дальшої боротьби. Заходив до Просвіт і Читалень: весело жартує і співає молодь... Під верхньою одежою у хлопців револьвери, обрізи, гранати... Знову загін і боротьба. Знову поразка та й знову боротьба. Збруч і догори. Табір у лісі й ця кімната... Отаман Хмара й емігрант Харченко...

Зірвавшись з ліжка бігав по кімнаті. Знову лягав й летів думкою в рідні села.

Роз'їжджають по селах «продотряди» та чекісти. Шукають для себе схованого селянами хліба. Вантажать на підводи мішки із сльозами голодних дітей... Шукають тих, що зі зброєю в руках боролися за незалежність Батьківщини. Кидають їх зв'язаних на підводи й везуть в ненаситні пащі скривавлених льохів. З жалем та ненавистю в очах, проводжають селяни хмурими поглядами ті підводи: Ех!... Нема на вас Хмари, сарана проклята! Він би вам!...

І Хмара, зіскочивши з ліжка, одягався і йшов в глупу ніч. Блукав без цілі.

Не діждався поки зазеленіє

Дві-три зустрічі, дві-три розмові, — і поклавши до кишені револьвера та гранату, сів до поїзду на Гусятин.

Серце забилося живіще, коли здалека побачив другий берег Збруча. Ще мав багато часу до години, в котрій збирався переходити кордон. Постановив зайти до старих знайомих. Свідома, щира українська родина. Минулими роками, не один повстанець, перейшовши Збруч, знаходив у тій хаті вечерю й чисту сорочку. прийняли його тепло й гостинно. Не казав правди, чого приїхав. Та, коли збирався вже відходити, пані Остапчукова з ласкавою посмішкою подивилася йому в очі:

— Бачу, пане Семене, куди ви зібралися... Маю до вас прохання. Довший час вже не отримую жодної вістки від сина з Кам'янця. Може сталося щось з ним. Будьте добрі, занесіть йому кілька слів від мене, та скажіть най сповіщає про себе. Ми ж турбуємося. Може він вам і в пригоді стане. З документами, або ще що...

— Я б дуже радо зробив це для вас, ласкава пані, алеж... він служить у большевиків...

В очах господині промайнула образа.

— Невже ви думаєте, що мій син може бути ворогом! Я вигодувала його і знаю. Він любить Україну й ніколи не зрадить тому, за що боровся зі зброєю. Щож він винен, що

ця лиха година вигнала його за Збруч і що не може повернутися. Мусить маскуватися, щоби якимось прожити.

— Я не хотів вас образити. Добре. Занесу йому від вас вістку. Може й справді допоможе мені в чому. Я давненько не був на тім боці, не знаю що там змінилося.

II

Під Кам'янцем часто попадалися назустріч червоноармійці та міліціонери. Прослизнуло авто пограничного ГПУ. Хмара йшов спокійно, натягнувши на очі сиву шапку, стискаючи в кишені ручку револьвера. Зайшовши на передмістя розшукав помешкання радянського службовця товариша Остапчука.

Господаря застав удома. Як раз був «день відпочинку». Перечитавши записку від матері, Остапчук міцно стиснув Хмарі руку.

— Не знаю, як вам дякувати! Ви давно звідти?

— Цієї ночі.

— Роздягайтеся. У мене можете бути спокійні. Оповідайте, що там нового за кордоном? Чи скоро вже цю сволоту з України виженем?

— Завмерло все. Всі з большевиками замирюються. Одна надія на те, що Україна сама якось собі раду дасть. Як тут тепер, пане Остапчук, чи є якась надія на велике повстання?

— Як вам сказати... Більшість населення звичайно ненавидить большевиків, але деяка частина інтелігенції вже пішла на примирення з владою. Все таки, знаєте, і українізація всюди переводиться, й на посади українців приймають...

Хмара всміхнувся й похитав головою:

— Стара пісенька, пане Остапчук. Її ще в 1921 році Дегтярьов на з'їзді у Харкові співав... Та чорт її бери з тою інтелігенцією, що дальше українізації та посади нічого не бачить... Село вже пробуджене... Дасть своїх провідників, котрим

земля до серця промовляє... Тай ми за кордоном не будемо сидіти. Я, як бачите — вже не всидів. Не радили, кажуть не час іще, а я не можу... Так на серце налягло!.. Може від ворожої крові полекшає. Якби мені до своїх лісів добратися... Як там вже далі буде — а зберу хлопців та хоч яку сотню на той світ за літо відправлю.

Остапчук зготовив снідання. Поставив на стіл пляшку «русской горькой». За чаркою розбалакалися про минуле. Згадали боротьбу. Господар обзнайомив гостя з найновішими адміністративними розпорядженнями та приписами влади. Сказав, що дістане в своїй установі («секретар свій чоловік») посвідку, що він «командирується» нею до Летичева в службовій справі. Це на випадок колиб де затримали...

Потім, поклавши стомленого Хмару відпочити — пішов до міста: — Як застану секретаря вдома — то може посвідку вдасться зробити ще сьогодні.

Повернувся під вечір.

— Ні. Сьогодні нічого вже не буде. Секретар на село до родичів поїхав. За харчами. Переночуєте вже, сили набере-те на дорогу. У мене трохи незручно, бо ввечері може зайти хтось із службовців-комуністів. Як стемніє, я запроваджу вас до своїх знайомих. Наші люди. У них вам буде спокійно й безпечно.

Хмара подякував.

— Але знаєте, пане Остапчук ... У мене чогось душа неспокійна. Може б краще я собі на ніч пішов.

— Дурниці, це у вас просто — нерви... Там, куди я вас запроваджу, — цілком безпечно. А з тією посвідкою — безпечно собі до цілі дійдете. Хіба б то з лица вас впізнав...

— То вже не турбуйтеся. На такий випадок у мене в кишені дещо знайдеться.

Як стемніло, вийшли з хати.

— Я, товаришу, буду йти попереді, а ви кілька кроків за мною. На всякий випадок тримайтеся в тіні, ближче до стін

та парканів. А то хтось знайомий для вас може назустріч по-
пастися. Як це кажуть — береженого й Бог береже...

Проходили вже більшою вулицею, де будинки були біль-
ші і стояли густіше.

Коли минали одну браму — в очах Хмари потемніло. Все
єство рванулося до боротьби. Рука конвульсійно стисну-
ла ручку револьвера, і... випустила її сама стиснута чимось
і безвладно прилипла до тіла. Чийсь руки витягли з кишень
затерплі п'ястуки і зв'язали їх за плечима. В уста й ніс наби-
валося пороху з мішка, якого одягли йому на голову й плечі
ті, що вискочили із брами. В тіло врізався шнур, яким обмо-
тували руки та ноги.

Коли зв'язаного Хмару поклали на бричку — свідомість
того що сталося стиснула йому груди. Десь з хідника почувся
веселий голос Остапчука.

— Счастливого путі! Я сей час пріду в отдел.

Гіркий біль стиснув горло отаманові. Чомусь згадалося
ображене обличчя пані Остапчукової: «Я ж його вигодува-
ла і знаю...»

* * *

Хмара, розв'язаний вже, сидів понурий за столом у ка-
бінеті начальника ГПУ. Навкруги, з револьверами в руках
стояли чекісти.

Начальник задоволено потирав руки.

— Ну, товариш Хмара, я дуже радий познайомитися
з вами особисто. Чув про вас багато... Так — захотіло-
ся ще «погуляти»? не ті часи, пане отамане!.. не 1921 рік
тепер...

Вертливий жидок Варшавський, уповноважений ГПУ по
закордонній роботі, «дружно» ляпнув Хмару по плечі.

— Я, товаришу Харченко, давно вже маю відомості ізза
кордону, що ви за лісом занудьгували, та дожидав вас дещо
пізніше, як зазеленіє... Ну а ви трохи поспішили. Тим краще.

ЗМІСТ

ОТАМАН ХМАРА	3
СПОГАДИ. ЕСЕЇ	63
Великдень на сусідах.....	65
До характеристики московського наїзду на Україну	71
У ворожому таборі (Терпіння).....	77
В казематах ГПУ.....	140
Їх прийшло дванадцять	193
«Ave diktator!»	213
Відгук на статтю Михайла Середи «Холодний яр»	230
Подорожні зигзаги	239
Печене порося	258
Фінляндія. Країна скель і крицевих людей	265
Донька Петлюри.....	272